

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

3	Doç.dr. Gatibe Çingiz Kızı MAHMUDOVA, Türkmen ve Azerbaycan Dillerinde Dinî İnançları ve Halk İnançlarını Yansıtan Leksik Birimler 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/TREX3784	104
4	Dr. Dok. Aytac ZEYNALOVA, Azerbaycan şairi aliğa vahid'in şiirinde klasik geleneğin yeri ve çağdaş poetik arayışlar 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/OSYF6928	108
5	Fariza ŞAHBAZOVA, Hindistan ingilizcesi: hint dillerinden alıntılar ve etnokültürel sözcükler 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/GUYV4923	111
6	Doç. Oktay SAMEDOV, Aktualnye problemy ispolzovaniya folklora v obuchenii russkomu yazыku kak inostrannomu 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/CZWG9473	118
7	Dots. Aytən CƏFƏROVA, Folklorda “Bir” sayinin simvolikasi (Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsinin folklor nümunələri əsasında) 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/KXYG1765	120
8	Dr., Zhumagali İBRAGİMOV, The phonetic and morphological structure of the “kudretnâme” text 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/YSHG6742	122
9	Gunel AHMADOVA, Cause and effect in language 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/CJJJ6033	132
10	Sekine ALIYEVA, Türkiye türkçesi ile azerbaycan türkçesinin göyçe ağızları arasında ortak leksik birimler 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/DAOB6191	136
11	Leyla PIRIYEVA, Informational load of the text and parcelling 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/YDQR1329	139
12	Dilber CAMALI, Qadimgi turkiy yozma odgorliklarda ravishlarning tuzilish turlari 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/BNWA2284	142
13	Əlnara YaXYaEVA, Arxaichnye deerichastnye suffiksy v yazыke shaxa ismaila xatai 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/NJFL4673	147
14	Pərvin BAYRAMOVA, Linguistic-pragmatic factors in effective communication 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/FJVD3339	151
15	Meryem HAMİŞOĞLU, First dictionary of Turkish «Devoni lug‘atit-turk» plant names in Uzbekistan Turkish 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/GOXC3737	154
16	Rugiyte KARAKOÇ, Diyaloglarda basit cümlelerin amaç ve anlamına göre türleri 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/TKKE6177	162
17	Sh. Ə. NAGIEVA, Koncept vremeni v yazыke i ego vyrazenie v paremiyax 10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/UQAH7603	165
18	Arzu İSGENDERZADE, Qaray (karaim) turk tili: lingvistik xususiyatlari va yozuv an‘anasi	170
19	Böyükxanim ƏSGƏROVA,	173

FOLKLORDA “BİR” SAYININ SİMVOLİKASI
(Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsinin folklor nümunələri əsasında)

THE SYMBOLISM OF THE NUMBER “ONE” IN FOLKLORE
(Based on folklore examples from the Nakhchivan region of Azerbaijan)

Aytən CƏFƏROVA,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Naxçıvan Bölməsi (Azərbaycan)
10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/KXYG1765

Annotation. Numbers have had symbolic, mystical meanings since ancient times. Their symbolism has found a wide place in the mythological thought of peoples and has found its bright reflection in oral folk art. The study of numerical symbols, which, while forming a commonality in the cultures of many peoples, have different meanings, is one of the current problems of modern folklore studies. The study of the semantic properties of the number "one", which is widely used in folklore samples from the Nakhchivan region of Azerbaijan, is of great importance.

Key words: mythology, folklore, numbers, symbols, folk tales, meaning of the number "one"

İnsanlar sayların müqəddəs və mistik mənasına çox qədim zamanlardan, onları əhatə edən əşyaları və canlıları saymağa başladıkları, zaman və məkan anlayışlarını dərk etdikləri dövrdən inanmağa başlamışlar. Rəqəmlərin daşdığı simvolik məna arxaik mədəniyyətlərə malik xalqların mifoloji düşüncəsində yer almış, şifahi xalq yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. İbtidai insan şüurunun məhsulu olan say simvolikası minilliklər boyu xalqların etnik şüurunu zənginləşdirməklə yanaşı, ortaq dünyagörüşünü formalaşdırmış və dünyanın dərk edilməsində əsas rol oynamışdır. Elmi ədəbiyyatda qeyd edildiyi kimi, “bir çox rəqəmlər yalnız kəmiyyət ifadə etmir, həm də xüsusi simvolik məna daşıyır, onlarda uzun əsrlər əvvəl kök salmış arxaik semantikaya malikdir” [Дубровская: 2015, с.10-11].

Dünya xalqlarının folklor örnəklərində ən çox işlənən və daşdıqları məna bir çox xalqların mədəniyyətlərində eynilik təşkil edən sayların keyfiyyət və kəmiyyət, məkan və zaman göstəricilərini ifadə edən ən geniş yayılmış işarələr, ətraf aləmi, insanları, hadisələri, bu və ya digər məfhumları təsvir etmək üçün istifadə edilən xüsusi ədədi kodun elementləri kimi tədqiqi müasir folklorşünaslığın aktual problemlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan ərazisindən əldə edilmiş folklor nümunələrində geniş istifadə olunan saylar da zəngin və rəngarəng simvolik semantikaya malikdir. Sakral mənası tədqiqat işi çərçivəsində araşdırılan saylar sırasında 1 (bir) rəqəmi zəngin məna çalarları ilə xüsusilə fərqlənir. Dünya xalqlarının folklor örnəklərində olduğu kimi, Azərbaycan folklorunda da bu say ilkin vəhdəti, başlanğıcı, Yaradanı, əsas hərəkətverici qüvvəni, mərkəzi, rüşeymi, bütün imkanların cəmini ifadə edir.

“Bir” yerli folklor örnəklərində həm müsbət, həm də mənfi mənalarda işlənir. “Yazda birinci dəfə sel gələndə selin qabağından kim su doldurub içsə, hər dərdi sağalar, deyərlər” deyimində “bir” sayı ilə ifadə olunan birinciliyin, ilkin müsbət mənada simvola çevrildiyini müşahidə edirik. Bu deyimdə isə “bir” (birinci, ilkin) mənfi mənada işlənir və fərdin təhlükə ilə üzləşə biləcəyi ehtimalı ifadə olunur: “Təndirdə bişən çörəyin ilkini yesən, ya arvad-uşağın, ya da yaxın qohumun ölür. Odur ki, təndirdə bişən ilk çörəyi öküzə verərlər” [Azərbaycan folkloru antologiyası 1994: 54].

Xalq nağıllarının sabit formullarından biri hesab edilən “biri var idi, biri yox idi” ifadəsindəki “bir” sayı ilk andan nəqqalın – nağılçının dinləyicinin diqqətini nağıla cəlb etmək üçün ən əlverişli vasitədir. Nağılı söyləməzdən əvvəl ənənəvi səsləndirilən “biri var idi, biri yox idi” cümləsində cazibənin sirri də məhz “bir”dir. Naxçıvan folklor mühitinə aid olan nağıl mətnlərində bərqərar olmuş və müəyyən mənada xaosla kosmos arasındakı əlaqəni simvolizə edən bu ifadədə “bir” rəqəminin əsas mahiyyətinin oxucuda sual yarada bilməsi də təbiidir. Məlumdur ki, dünyanı su basması haqqındakı mif mətnlərində bu hadisədən sonra həyatın yenidən yaranmasında iştirak edən Nuh peyğəmbərin sayəsində canlıların xilas zamanı onların cüt şəkildə nəhəng gəmi vasitəsilə bəladan qurtulması ilə bağlı mülahizələrdə olduğu kimi, dünyada hər şey cüt şəkildə mövcud olmuşdur. Yəni ikilik – cütlük dünyanın yaranışında və mövcudluğunun davam etməsində vacib şərtidir. “Biri var idi, biri yox idi” ifadəsi isə bizə dünyanın yaranmasının ilkin mərhələsi haqqında ən aydın anlaşılan mesajdır. Hər bir canlının cüt olması daha məqsədəuyğun olduğu halda, nağılçı “biri var idi, biri yox idi” deməklə bu cütlüyün – ikiliyin pozulduğu zamandan – ilkin yaranan dünyanın zamanından məlumat verir. Məlum pişrovun – nağılın ənənəvi giriş hissəsinin – növbəti cümləsi bu fikri daha aydın şəkildə təsdiqləyir: “Biri var idi, biri yox idi, Allahdan başqa kimsə yox idi”. Deməli, biri olub, digəri olmayan zaman - yalnız Tanrının var olduğu zamandır. “Bir” rəqəmi burada bir aləmin, bir dünyanın, vahidliyin ifadəsidir. Burada millətin, xalqın, dünyanın hissələrə, parçalara ayrılmadığı, bölünmədiyi bir aləmdən söhbət gedir. “Bir”in əsas sirri də məhz bundadır: vahid, tək, tayı, analoqu olmayan. Başqa sözlə desək, “bir - İlahinin ideal simvoludur, çünki ilahilik ruhdur və çoxluqla birlikdə olmağa məcbur olan maddi varlıqlarla heç bir əlaqəsi də yoxdur” [Annemarie Schimel 1994: 53].

“Bir” sayının folklor mətnlərində zamanla əlaqəli işləndiyi halda hadisələrin qəhrəman üçün kifayət qədər əlverişli olduğu üzə çıxır. Yəni folklor mətnlərində rast gəlinən “gecə saat bir”, “həftənin birinci günü”, “ayın biri”, “evliliyin birinci ili”, “körpənin bir yaşı” və s. kimi ifadələrdə qəhrəman üçün bəzən xoşagələn zaman ayrıntısı olsa da, bir çox mətnlərdə bu, qəhrəmanı arzusuna qovuşduran zaman kəsiyi kimi qəbul edilir və ən çox lirik folklor örnəklərində poetik tərzdə təzahür edir.

“Bir” sayının insanın bədən üzvləri, tükü, gözü, qulağı, dırnağı ilə qovuşuq şəkildə sakrallaşdırılması mifoloji mətnlərlə yanaşı, kiçik janr örnəklərində də müşahidə olunur: “Başınnan bir tük ayrılıb üzünə düşsə, qonağın gələcək”; “Bir gözü kor, bir qulağı kar...”; “Bir dırnağına dəyməz...” və s.

Bir yaşlı uşağın dünya ilə əlaqəsinin çox zəif olduğundan ona yanaşma, geyimləri ilə rəftar digər yaşlardakı uşaqlarla müqayisədə daha həssasdır. Belə ki, tatar türklərində körpə uşağın geyimləri tərsinə çevrilmədən sərilir, qurudulur. Əks təqdirdə uşağın zəif olacağına, tez-tez xəstələnəcəyinə inanılır. Düşünülür ki, bir yaşlı uşaq hələ də xaos dünyası ilə – o biri dünya ilə əlaqədədir. Bu cür yanaşma Naxçıvan folklor örnəklərində də müşahidə olunur.

Folklor nümunələrində geniş yer almış digər sayların da simvolik mənalarının öyrənilməsi milli təfəkkürün dərin qatlarının üzə çıxarılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Дубровская В. Функциональная роль числительных в английских фразеологических единицах / Автореф. дис. канд. филол. наук. Нижний Новгород, 2015, 32 с.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru. Bakı: Sabah, 1994, 388 s.
3. Annemarie Schimel. Sayların gizemi. İstanbul: Kabaççı Yayın evi. 1998. 337 s.